

UOT 371

Mədinə Vidadi qızı İsmayılova
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertant
Bakı Dövlət Universiteti

**MƏKTƏB VƏ AİLƏNİN BİRGƏ TƏRBIYƏ İŞİ NATAMAM AİLƏLƏRDƏ
UŞAQLARIN TƏRBIYƏSİNİN MÜHÜM AMİLİ KİMİ**

Мадина Видади гызы Исмаилова
диссертант по программе доктора философии
Бакинский Государственный Университет

**СОВМЕСТНОЕ ШКОЛЬНО-СЕМЕЙНОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР
ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ В НЕПОЛНЫХ СЕМЬЯХ**

Medina Vidadi Ismayilova
doctorial student in the program of doctor of philosophy
Baku State University

**JOINT SCHOOL-FAMILY UPBRINGING AS AN IMPORTANT FACTOR IN RAISING
CHILDREN IN SINGLE-PARENT FAMILIES**

Xülasə. Natamam ailə müasir ailənin əsas sosial-demografik növlərindən biridir, bir və ya bir neçə az-yaşlı uşağı olan bir valideyndən ibarət yaxın qohumlar qrupudur. Natamam ailə ilə işləyərkən müasir texnologiyaların bütün spektrindən istifadə olunur: diaqnostika, profilaktika, uyğunlaşma, reabilitasiya, terapiya, korreksiya, məsləhət, vasitəçilik. Ailə problemlərinin xarakterindən, onların mürəkkəbliyindən, şiddətindən və ya etinasızlığından asılı olaraq hər bir konkret tək valideynli ailə ilə işdə müxtəlif iş forma və üsullarından istifadə olunur. Bu həm fərdi, həm də qrup işidir, ailə məsləhəti (ailə terapiyası) və sosial himayəçilik çərçivəsində iş, uşaqla, valideynlə və ya hər ikisi ilə eyni vaxtda ayrıca işləməkdir.

Açar sözlər: məktəb, ailə, tərbiyə işi, tədqiqatın aparılması, məktəb-valideyn münasibəti

Резюме. Неполная семья – один из основных социально-демографических типов современной семьи, группа близких родственников, состоящая из одного родителя с одним или несколькими несовершеннолетними детьми. При работе с неполной семьей используется весь спектр современных технологий: диагностика, профилактика, адаптация, реабилитация, терапия, коррекция, консультирование, медиация. В зависимости от характера семейных проблем, их сложности, остроты или небрежности в работе с каждой конкретной неполной семьей применяются разные формы и методы работы. Это как индивидуальная, так и групповая работа, семейное консультирование и социальная работа, работа отдельно с ребенком, родителем или с обоими одновременно.

Ключевые слова: школа, семья, воспитательная работа, организация исследований

Summary: An incomplete family is one of the main socio-demographic types of a modern family, a group of close relatives, consisting of one parent with one or more minor children. When working with an incomplete family, the whole range of modern technologies is used: diagnostics, prevention, adaptation, rehabilitation, therapy, correction, counseling, mediation. Depending on the nature of family problems, their complexity, severity or negligence, different forms and methods of work are used in working with each single-parent family. This is both individual and group work, family counseling and social work, work separately with the child, parent or both simultaneously.

Key words: school, family, education work, conducting research

Ölkəmizdə baş verən proseslərin – keçmiş idealların məhv edilməsi, övladlarımızın inkişafına, təhsilinə, tərbiyəsinə müəyyən təsir göstərmiş strukturların sıradan çıxması ailəni xüsusi mövqeyə qoyduğu bu gün getdikcə daha aydın görünür. Həqiqətən də cəmiyyətin, bütövlükdə dövlətin hər kəsin şəxsi keyfiyyətlərindən, bilik, bacarıq və vərdislərindən asılılığı və sabitliyi heç vaxt olmadığı kimi artır. Gənc nəslin sosiallaşmasının ən mühüm institutu valideyn ailəsidir. İnsanın xarakterinin, əməyə münasibətinin, mənəvi dəyərlərinin əsasları məhz ailədə formalaşır. Ailə şəxsiyyətin formalaşması üçün ən vacib sosial mühit, psixoloji dəstək və təhsil üçün əsas olub və olaraq qalır. Həyatımızda baş verən ciddi sosial-iqtisadi, mənəvi-əxlaqi çətinliklər ənənəvi ailə münasibətlərini pozan mühüm amildir. Ailə həyatı uzun müddət elə inkişaf etmişdir ki, valideynlik vəzifələri ata və ana arasında bölünür, üstəlik, onlar qeyri-bərabər bölünür, lakin uşaq böyütməkdə böyük problemlər yaranır. Natamam ailələrin sayının artması ilə tək ana və boşanmış valideynlər indi də nadir deyil. Natamam ailənin problemləri xüsusilə aktualdır, çünki natamam ailədə uşaqların tərbiyəsi bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir [27, s.73]:

- ailədaxili uşağa qeyri-kafi təsir;
- tərbiyə təsirinin birtərəfli olması;
- valideyn hisslərində balanssızlığın təzahürü;
- uşağın şüurunda yaranan öz “aşağılığı” haqqında düşüncələrin mümkünlüyü.

Uşaqlara münasibətdə müasir ailə bir sıra funksiyaları həyata keçirməyə, yəni cinsi-rol sosiallaşması prosesini təmin etməyə, uşağın özünüdərkini inkişaf etdirməyə, gələcək ailənin imicini modelləşdirməyə, həyat dəyərlərini formalaşdırmaqdan ibarətdir. Natamam ailələrlə işin təşkilində hazırda məktəbin müəllimi böyük rol oynayır, o, mahiyyət etibarilə öz peşə fəaliyyəti ilə ailənin möhkəmlənməsinə mümkün töhfə verə bilər. Məktəbdə ailə və müəllimlərin birgə işini təşkil etməklə, o, ali məqsədə – hər bir uşağın optimal şəxsi inkişafını təmin etməyə çalışır. Natamam ailələrlə sosial-pedaqoji işin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarət olmalıdır [24, s. 68]:

- 1) uşaqların tərbiyəsində valideynlərin dəstəyi;
- 2) onların fiziki, psixoloji və sosial ehtiyaclarının müəyyən edilməsində köməklik;

3) çətin vəziyyətdə olan ailələrə sosial və terapevtik yardım;

4) həm fiziki, həm də psixoloji istismarın (zorakılıq, hüquq pozuntusu) qarşısını almaq üçün hüquqi yardım və məsləhət.

Natamam ailələrə yönəlmiş sosial-pedaqoji fəaliyyətin xüsusi forması valideyn hisslərinin və vəzifələrinin tərbiyəsidir. Məktəbin pedaqoqu tək valideynli ailələrdə tipik stres nümunələrinə diqqət yetirməlidir [21, s. 44]:

– ailə münasibətləri: boşanmış valideyn, tək ana;

– uşaqla münasibət: uşaqların doğulması, onların sayı, valideynin uşaqlara bağlılığı, valideynlərin uşaqlardan gözləntiləri arasında böyük və kiçik fasilələr;

– struktur stress: mənzil çatışmazlığı, işsizlik, sosial təcrid, uşaq üzərində valideyn hakimiyyəti təhlükəsi;

– boşandıqdan sonra uşağın yaratdığı stress;

– çətin uşaq, tez-tez xəstələnir.

Baxış sahəsinə aşağıdakılar daxil edilməlidir [21, s. 50]:

– Valideynlərin sosial yeri: yaşı, təhsili, cinsi, sosial-iqtisadi və sosial-etnik statusu;

– Övladına münasibət – onu idarə etmək və həll etmək üçün valideynlik bacarıqlarının olmaması;

– Sosiallaşma təcrübəsi: valideynlərin təcrübəsində özlərinə qarşı sərt münasibət, özlərindən imtina, aqressiv qarşılıqlı əlaqə;

– Valideynlərin psixoloji vəziyyəti: şəxsiyyət xüsusiyyətləri, zəif özünə nəzarət, psixoloji pozğunluqlar, narkomaniya və alkoqolizm.

Ailələri ziyarət etmək məktəbdəki sosial pedaqoqun vəzifəsidir. Axı, onun disfunksiyalı olması lazım deyil. İlk ziyarət çox vaxt valideynlərin etibar edib-etməyəcəyinə, məsləhətlərə qulaq asacağına qərar verən həlledici andır. Müəllim müəyyən ailəni ziyarət etmək üçün əvvəlcədən hazırlaşır: onun tərkibini, maddi vəziyyətini öyrənir, valideynlərin harada işlədiyini öyrənir, ailə üzvlərinin mümkün sualları üzərində düşünür və onlara cavab verir, uşaq haqqında hansı məlumatları əldə etməsi lazım olduğunu göstərir. Ailəyə baş çəkərkən pedaqoq ailə tərbiyəsinin ən yaxşı təcrübəsini müəyyən etmək, ümumiləşdirmək və yaymaq vəzifəsini qarşısına qoyur. Tək valideynə başa salmaq lazımdır ki, hər uşağa hər şeyi öyrətmək mümkün deyil və

o, ən yüksək göstəricilərə nail olsun, eyni zamanda nümunəvi davranışa malik olsun. Ancaq övladlarını xoşbəxt etmək valideynlərin səlahiyyətindədir. Uşağın valideynin onu başa düşdüyünü dərk etməsi lazımdır, ona görə də həmişə ona düzgün məsləhətlər verəcək, lazım gələrsə, ona kömək edəcək, çünki onlar öz övladlarını cəmiyyətimizin layiqli vətəndaşları kimi görmək istəyirlər. Digər sosial institutlardan fərqli olaraq, ailə hər gün uşağa təsir edir, ona görə də onun şəxsi keyfiyyətlərinin formalaşmasında demək olar ki, qeyri-məhdud imkanları var. Ailə ilə məktəb arasında uğurlu qarşılıqlı əlaqə üçün valideynlər övladlarının fəaliyyətini və davranışını, onların tərbiyəsini təhlil etməyi bacarmalıdır və bunun üçün aşağıdakıları bilmək lazımdır [18, s.159]:

– valideynlərin tərbiyəyə hazırlığını nəzərə almaqla, onların pedaqoji təhsilinin məzmununu və metodlarını hazırlamaq;

– pedaqoq kimi valideynlərdə xüsusi pedaqoji və psixoloji biliklər sahəsində özünü təhsil prosesinə maraq oyatmaq;

– valideynlərin uşaqlar və müəllimlərlə münasibətlərini yaxşılaşdırmaq, onların birgə fəaliyyət və ünsiyyət dairəsini genişləndirmək.

Valideyn tərbiyəsini prioritetinin yaradılmasına, uşağın inkişafı maraqlarına uyğun olaraq ailə ilə məktəb arasında əlaqənin gücləndirilməsinə və uşaqların tərbiyəsində valideynlərə peşəkar köməklik göstərilməsinə qeyri-ənənəvi iş formasında sosial-psixoloji yardım kömək edə bilər. Məsələn: ailəyə dəstək məktəbi. Çünki ictimai fəal şəxsiyyətin formalaşması və inkişafı ailə və məktəbin tərbiyə yolunda qarşılıqlı əlaqəsi ilə mümkündür. Sosial-pedaqoji dəstəyin bu forması ilə həll olunan müvafiq vəzifələr uşağın inkişafı maraqları naminə ailə ilə məktəb arasında əlaqəni gücləndirmək, valideynlər üçün psixoloji və pedaqoji hazırlıq sisteminin yaradılması, habelə valideynlərə uşaqların tərbiyəsində peşəkar yardım təhsil almaq imkanı verməkdir. Bu cür qarşılıqlı əlaqə formaları azdır, lakin onlardan ən məqbul və təsirli olanları seçmək mümkündür və lazımdır. Təbii ki, natamam ailədə həyatın təşkili ilə bağlı konkret məsləhətlər, aydın tövsiyələr demək olar ki, mümkün deyil, çünki bu, ilk növbədə, tənha ananın və ya tənha atanın işidir. Bununla belə, uşaq böyütmək üçün dostlardan, yaxınlardan və qohumlar-

dan təcrid vəziyyətində yarana biləcək bütün çətinliklər və təhlükələrdən vaxtında xəbərdar olmaq tənhalıqdan qaçmaq üçün öz-özünə təhsil almaq üçün əlavə stimullar verə bilər.

Təşkilati tədbirlərə aşağıdakı fəaliyyətlər daxildir [13, s. 67]:

– xüsusi qanunvericilik və digər hüquqi aktlarının, yerli hakimiyyət orqanlarının və idarəetmə orqanlarının qərarlarının qəbulu;

– qanunvericilik təşəbbüsü olaraq mövcud qanunvericiliyə və ailə siyasəti ilə bağlı digər hüquqi aktlara əlavə və dəyişikliklərin edilməsi;

– ailə siyasətinin müəyyən istiqamətləri üzrə hərtərəfli və məqsədyönlü xarakterli regional proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;

– ailələrə və uşaqlara sosial, sosial-psixoloji və sosial-pedaqoji yardımın göstərilməsi üçün ərazi sosial müdafiə orqanlarının, habelə müxtəlif profilli və istiqamətli xüsusi xidmətlərin sisteminin formalaşdırılması və s.

Ailənin əsas məqsədi sosial, qrup və fərdi ehtiyacların ödənilməsidir. Cəmiyyətin sosial vahidi kimi ailə onun bir sıra ən mühüm ehtiyaclarını, o cümlədən əhalinin təkrar istehsalı ilə bağlı ehtiyaclarını ödəyir. Eyni zamanda, o, öz üzvlərinin hər birinin şəxsi ehtiyaclarını, eləcə də ümumi ailə (qrup) ehtiyaclarını ödəyir. Ailənin əsas funksiyaları bundan irəli gəlir [7, s.30]:

- ✓ Reproduktiv;
- ✓ İqtisadi;
- ✓ Təhsil;
- ✓ Ünsiyyət;
- ✓ Asudə vaxtın və istirahətin təşkili.

Onların arasında sıx əlaqə, bir-birinə nüfuz etmə və bir-birini tamamlamaq vardır. Ailənin cəmiyyətdəki rolu heç bir digər sosial institutlarla müqayisə olunmazdır, çünki insanın şəxsiyyəti məhz ailədə formalaşır və əsası qoyulur, o, zəruri sosial rolları mənimsəyir. Ailə insanın bütün həyatı boyu özünü hiss etdiyi bir əlaqə olan ilk təhsil ocağı kimi çıxış edir. Ailə bütün dövrlərdə antik filosoflardan tutmuş müasir islahatçılara qədər mütərəqqi ictimai fikrin, mütərəqqi xadimlərin və alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Ailə insanın sosial fəaliyyət sistemidir, cəmiyyətin əsas təsisatlarından biridir.

Natamam ailə təkcə boşanmış valideynlərin ailəsi deyil, həm də ailə başçısını itirmiş ailə, tək ana ailəsi, eləcə də uşaq evindən uşaq götür-

məyə qərar vermiş qadındır. Hər bir vəziyyət öz psixoloji xüsusiyyətlərinə və tək ananın (daha az, tək atanın) üzvləşdiyi çətinliklərlə fərqlənir. Son zamanlar sosial təminatların siyahısı əhəmiyyətli və sosial müdafiə səviyyəsi azalmışdır. Uşağı atasız böyüdən qadın-ana ailəsinin rifahı üçün özü cavabdeh olmalıdır. Xüsusi ehtiyac, fiziki və ya neropsik inkişafda normadan kənara çıxan uşaqların, daha çox, əlilliyi olan uşaqların böyüdüüyü natamam ailələrdə olur. Bir çox qadın valideynlik və uşaq baxımını əsas missiyası kimi görür, peşəkar uğur və karyeraya kölgə salır. Eyni zamanda, maddi rifah və tez-tez iki işdə işləmək tək ananın övladını böyütmək və ona baxmağa mane olur və o, öz ixtiyarına buraxılır. Natamam ailənin ən qayğıkeş qadınının belə, fiziki cəhətdən kifayət qədər vaxtı yoxdur. Tək valideynli ailələrin problemləri arasında, xüsusən də onun uşaqların tərbiyəsi və sosiallaşması üçün qurum kimi fəaliyyət göstərməsi kəskin problemdir. Natamam ailədə uşaqların böyüdülməsi ilə bağlı xərclərin haqlı olduğunu düşünenlər, ilk növbədə, mənfi iqtisadi amillərin təsiri-dir. Valideynlərdən biri olan ailənin özünəməxsus həyat tərzini təhsil prosesinə nəzərəcərpacaq dərəcədə təsir göstərir. Ailədə valideynlərdən birinin olmaması uşaqların qeyri-adekvat, uğursuz tərbiyə olunmasına səbəb ola bilər. Natamam ana ailələrində oğlanlar ailədə kişi davranışı nümunəsini görmürlər ki, bu da onların sosiallaşması prosesində kişinin, ərin və atanın rol funksiyaları haqqında qeyri-adekvat təsəvvürün formalaşmasına kömək edir. Bu, tək valideynli ailələrdə tərbiyə olunan qızların sosiallaşmasına da təsir edir, onların qadın, arvad və ananın rol funksiyaları haqqında təsəvvürlərini təhrif edir. Natamam ailələrdə tərbiyə olunan uşaqlar ailədə kişi və qadın münasibətləri nümunəsindən məhrum olurlar ki, bu da ümumilikdə onların sosiallaşmasına, xüsusən də gələcək ailə həyatına hazırlığına mənfi təsir göstərir. Pedaqogika uşaqların valideynləri ilə eyniləşməsi göstəricisini ailə tərbiyəsinin səmərəliliyinin əsas meyarlarından biri kimi qiymətləndirir. Eyni zamanda, uşaq valideynlərinin əxlaqi və ideoloji normalarını qəbul etdiyini ifadə edir. Natamam ailədə təhsil prosesinin bu komponentinin həyata keçirilməsi tək valideynin olmaması səbəbindən deformasiya olunur. Natamam ata ailələrində yuxarıda sadalanan problemlər ana mehribanlığı-

nın olmamasına əlavə olunur, onsuz uşaqların tərbiyəsi tam ola bilməz. Valideynlərdən birinin olmaması səbəbindən digəri bütün materialın həllini öz üzərinə götürməli olur. Eyni zamanda, o, həm də uşaqlara tərbiyə təsirinin ortaya çıxan çatışmazlığını doldurmalıdır. Bütün bu vəzifələri birləşdirmək çox çətin-dir. Ona görə də tək valideynli ailələrin əksəriyyəti maddi və məişət çətinlikləri yaşayır, pedaqoji problemlərlə üzləşirlər.

Natamam ailədə əsas şey – evlilik nümunəsi çatışmır. Buna görə də, uşaqların - gələcək həyat yoldaşlarının və valideynlərin - ər-arvad münasibətlərinə xas olan hisslər, münasibətlər mədəniyyətini formalaşdırmaq üçün qəti imkan yoxdur. Atasız böyüyən gələcək ərlər tez-tez qadın davranışını mənimsəyərlər və ya kişi davranışı haqqında aqressiv, sərt və qəddar kimi təhrif olunmuş fikirlər inkişaf etdirirlər. Atasız böyüyən gələcək arvadlar gələcək həyat yoldaşının ideali haqqında daha pis fikirlərə sahibdirlər, ailə həyatında ər və oğulları adekvat başa düşmək onlar üçün daha çətin-dir. Ona görə də, belə ailələrdə açıq-aşkar münasibətlərin, boşanmaların səbəbləri daha çoxdur. Natamam ailədə təhsil imkanları məhduddur: uşaqlara nəzarət çətin-dir, atanın olmaması uşaqları müxtəlif növ ailə münasibətləri ilə tanış olmaq imkanından məhrum edir və psixi inkişafın birtərəfli xarakterini ehtiva edir [11, s.53].

Natamam ailənin psixoloji iqlimi əsasən valideynlərdən birinin itkisi nəticəsində yaranan ağırlı təcrübələrlə müəyyən edilir. Tək valideynli ailələrin əksəriyyəti atanın getməsi səbəbindən yaranır. Ana nadir hallarda ona qarşı qısqınlanmasını cilovlayıb gizlədə bilər; onun məyusluğu və narazılığı tez-tez şüursuz olaraq ümumi övladına proqnozlaşdırılır. Başqa bir vəziyyət, ananın uşağın özünü tapdığı günahsız qurbanın rolunu vurğuladığı zaman mümkündür. Eyni zamanda, o, həddindən artıq valideyn qayğısının çatışmazlığını kompensasiya etməyə çalışır və bütün ağılabatan hədləri aşır. Bütün belə hallarda ailənin tərbiyəvi mühiti pozulur və uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasına mənfi təsir göstərir.

Böyüyüb inkişaf edən, fiziki güc, intellekt, həyat təcrübəsi qazanan uşaqlar dəyişir, fərqli olurlar. Ancaq bir çox valideynlər tez-tez bu dəyişiklikləri nəzərə almırlar, yetkin uşaqları fərq etmirlər. Məhz böyümənin bu mərhələsində

uşağın tərbiyəsində və inkişafında həm müəllim, həm də sosial pedaqoq valideynə mühüm köməklik göstərəcəkdir. Müxtəlif yaş səviyyələrində olan uşaqların inkişaf xüsusiyyətlərini bilmək, münasibətlərin vaxtında yenidən qurulması, onlarla ailə ünsiyyətinin məzmununu və üsullarının düzgün tənzimlənməsi valideynlərə münasibətlər əsasında uşaqla daimi əlaqə saxlamağa və beləliklə, məhsuldarlıq imkanlarını qorumağa kömək edəcəkdir. Uşaqlar haqqında qarşılıqlı məlumat mübadiləsi, ümumi planın birgə işlənməsi, konkret uşaq, yeniyetmə ilə bağlı təhsil səyləri, onun həyata keçirilməsində geniş qarşılıqlı yardım, nəhayət, məktəblərin köməyi ilə

pedaqoji mədəniyyətin sistemətik yüksəldilməsi – bütün bunlar öz töhfəsini verəcəkdir. Ailə və sosial təhsilin ümumi məqsədlərinə nail olmaq, uşaqların müstəqil həyata hazırlanmasının daha səmərəli olmasına kömək edəcəkdir.

Problemin aktuallığı. Məktəb və ailənin birgə tərbiyə işinə natamam ailələrdə uşaqların tərbiyəsinin mühüm amili kimi yanaşılır ki, bu da aktual bir problemdir.

Problemin yeniliyi. Məktəb və ailənin tərbiyə işinin təşkili natamam ailələrdə uşaqların tərbiyəsinin mühüm amili kimi nəzərdən keçirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə gənc tədqiqatçılarda maraq doğuracaqdır.

Ədəbiyyat

1. Cəfəri Q., Həsən T. Məktəbdə natamam ailələrdən olan şagirdlərlə işin sistemi. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 175 s.
2. Əliyeva Q. Şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşmasında ekskursiyaların əhəmiyyəti. "Azərbaycan müəllimi" qəz., 2016, 9 iyul
3. Hüseynova P. Uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında natamam ailələrin rolu // Azərbaycan Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, 2021, № 1, s.75-79
4. Uslu M. Uşaq, ailə və məktəb. Bakı: İpək yolu, 2016, 191 s.

E-mail: nva.medine@inbox.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. L.N. Qasımova,*
ped.ü.fəls.dok. R.R. Məmmədzadə

Redaksiyaya daxil olub: 04.04.2022